

Cosimo Quarta, *Tommaso Moro. Una reinterpretazione dell' «Utopia»*. Nuova Biblioteca Dedalo / 112. Bari, Edizioni Dedalo, 1991 448 σ.

Αν σήμερα θέσουμε το ερώτημα γιά το τί είναι ζωντανό και το τί είναι νεκρό από τις ουτοπίες, μπορούμε πιό εύκολα να απαντήσουμε στο τί είναι νεκρό. Πράγματι οι ουτοπίες που στήριζαν τη βεβαιότητα γιά τη θετική πορεία προς το μέλλον στην ανάπτυξη της επιστήμης, στη βιομηχανική εργασία ή στην τεχνική έχασαν το νόημά τους. Εξακολουθούμε όμως να πιστεύουμε ότι η ουτοπία ως λογοτεχνικό είδος που υπηρετούσε τις μεγάλες προσδοκίες γιά ειρήνη και γιά δικαιοσύνη είναι ακόμη επίκαιρη; Μήπως τα ουσιώδη γνωρίσματα της ουτοπίας υπερβαίνουν τη λογοτεχνικότητα και συνδέονται με την υπαρξιακή κατάσταση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο; Αν ισχύει αυτό, τότε μήπως η ουτοπία διέπεται από μιά ιδιότυπη λογική που έχει σχέση με την αναγνώριση του ανθρώπου και με τον εξανθρωπισμό της ίδιας της κοινωνικής ζωής;

Αυτά τα ερωτήματα απασχολούν τον Cosimo Quarta στην έρευνά του γιά τις ουτοπίες, την οποία ο ίδιος άρχισε με την *Πολιτεία* του Πλάτωνος¹ και την συνεχίζει τώρα με την ερμηνευτική ανάλυση της *Ουτοπίας* του Thomas Morus. Πέντε κύρια θέματα εξετάζει ο συγγραφέας από την *Ουτοπία*, δηλαδή την κεντρική σημασία της οικογένειας, την κατάργηση της ιδιοκτησίας και την κοινότητα των αγαθών, την ενότητα εργασίας, αναγκών και απόλαυσης, την πολιτική οργάνωση, την αρχή της ειρήνης. Ο προσδιορισμός του ορίζοντα της ερμηνευτικής ανάλυσης στηρίζεται σε μιά συγκεκριμένη θεωρία, η οποία αφορά τόσο στη σχέση κειμένου και ερμηνείας όσο και στην πραγματικότητα περί της οποίας κάνει λόγο το κείμενο και στην οποία εμμέσως και αμέσως αναφέρεται και η ερμηνεία. Πρέπει να επισημανθεί από την αρχή ότι ο συγγραφέας δεν επιδιώκει την απλή εξιστόρηση αλλά έναν «δεύτερον πλοῦν» προς τα προβλήματα που θέτει το κείμενο της *Ουτοπίας*, ο οποίος βεβαίως αναλαμβάνεται με την απαραίτητη θεωρητική εξάρτηση. Επειδή ακριβώς αυτή η θεωρητική εξάρτηση παρουσιάζει ιδιαίτερο φιλοσοφικό ενδιαφέρον, πρέπει να εξεταστεί κατά προτεραιότητα γιά να αναδειχθεί άλλωστε και η νέα προοπτική κατανόησης της *Ουτοπίας*, την οποία ανοίγει η επανερμηνεία που προσφέρει ο Cosimo Quarta.

1. Βλ. τη βιβλιοκρισία Γ. Αποστολοπούλου, *C. Quarta, L' utopia platonica. Milano 1985*, στη: Δωδώνη, Ιωάννινα, 16 (1987) Μέρος τρίτο σ. 241-245.

Ο ίδιος επικρίνει τις μονομερείς και ακραίες ερμηνείες που θέλουν την *Ουτοπία* ένα λογοτεχνικό παιχνίδι, ένα πρόγραμμα ρεαλιστικής πολιτικής ή ένα κείμενο εσχατολογικής θεώρησης της ιστορίας, ή πάλι την εκλαμβάνουν ως διατύπωση προτάσεων για τη μεταρρύθμιση της καθολικής εκκλησίας ή ως αντίδοτο στον σατανικό πειρασμό της ουτοπικής τελειοποίησης. Επίσης ο ίδιος υποστηρίζει ότι και η διένεξη για το αν η *Ουτοπία* βρίσκεται στην οπισθοφυλακή του μεσαίωνα ή στο κατώφλι της νεότερης εποχής, δεν αντιμετωπίζει σωστά το ερώτημα για τη σχέση του κειμένου με τον ιστορικό χρόνο. Ο Cosimo Quarta υπογραμμίζει ότι είναι απαραίτητη μία επανερμηνεία της *Ουτοπίας* πέρα από τον αναγωγισμό και τον κοινωνισμό, πέρα από τον ερμηνευτικό υποκειμενισμό και τον ερμηνευτικό αντικειμενισμό. Κατά τη γνώμη του αυτός ο στόχος μπορεί να επιτευχθεί, αν επιχειρηθεί μία ιστορικο-ουτοπική προσέγγιση του κειμένου. Έτσι βεβαίως δηλώνεται και η ερμηνευτική μέθοδος, η οποία ωστόσο είναι κάτι περισσότερο από μία απλή μέθοδο, αφού εδώ δεν υπάρχει κάποιος μεθολογικός νομιναλισμός, αλλά αντιθέτως η μεθοδική προσέγγιση είναι συναρτημένη με μία συναφή θεωρία για την πραγματικότητα στην οποία αναφέρεται η προσέγγιση.

Κατά τη γνώμη του συγγραφέα η ιστορικο-ουτοπική προσέγγιση συνυπολογίζει αφενός τη μετάβαση από την ερμηνευτική του κειμένου στην καθολική (universale) ερμηνευτική, η οποία συνδέει το κείμενο με την ιστορία, και αφετέρου τη φιλοσοφία της ιστορίας, από την οποία προκύπτει η συγκεκριμένη ερμηνευτική ευρετική υπόθεση. Ο συγγραφέας ξεκινάει από την άποψη ότι η ερμηνευτική του κειμένου δεν χωρίζεται από την ερμηνευτική της ιστορίας, και ο ίδιος υποστηρίζει ότι η *Ουτοπία* του Morus πρέπει να ιδωθεί σε μακροϊστορική όχι όμως και σε μεταϊστορική - εσχατολογική διάσταση. Η ευρετική υπόθεση είναι η άποψη ότι ο τόπος της ουτοπίας είναι η ίδια η ιστορία και ότι η ουτοπία είναι ένα ουτοπικό σχέδιασμα με μελλοντική προοπτική, στο οποίο η ανθρωπότητα θεματοποιεί τις ύψιστες επιδιώξεις της. Υπό το πρίσμα αυτό η *Ουτοπία* του Morus εκφράζει την ανθρώπινη και τη γήινη ελπίδα και αποτελεί σχέδιασμα που θεματοποιεί την κοινωνία της ειρήνης, της δικαιοσύνης και της αδελφότητας.

Όπως υποστηρίζει ο Cosimo Quarta, η ουτοπία δεν είναι δημιουργήμα της κριτικής συνείδησης αλλά της ουτοπικής συνείδησης, καθόσον η πρώτη αρνείται και απορρίπτει, ενώ η δεύτερη προχωρεί πιά πέρα και προβάλλει το «μήπω», δηλαδή αυτό που δεν υπάρχει ακόμη γιατί εξακολουθεί να γίνεται μέσα στον χρόνο και στην ιστορία. Έτσι η ουτοπία είναι πράγματι η ευ-τοπία. Ο Morus με την *Ουτοπία* έχει ως στόχο να βοηθήσει τις συνειδήσεις να ωριμάσουν και να κατανοήσουν τί αποτελεί αυ-

σιαστική δέσμευση για το μέλλον και εκφράζεται με ενδοϊστορικά, με ενδο-παρκατα ιδεώδη ικανά να προσανατολίσουν την προσδοκία και την πολιτική πράξη. Συνεπώς η ουτοπία συνδέεται με την πραγματικότητα χωρίς να την μετασχηματίζει εσχολογικά, αλλά μάλλον της προσφέρει τη συνείδηση των κατευθύνσεων του ανθρώπου ως ιστορικού και εγχοσμίου όντος.

Είναι φανερό ότι αυτή η ευρετική υπόθεση αναδεικνύει όχι μόνον τα όρια αλλά και τη σημασία της ιστορικής μεθόδου για την ερμηνεία της ουτοπίας. Αν λάβουμε υπόψη ότι ο χρόνος ενδιαφέρει την επιστήμη της ιστορίας μόνον ως παρελθόν και ως παρόν, τότε η ιστορικο-ουτοπική προσέγγιση προϋποθέτει την ενότητα του χρόνου και θεματοποιεί το ερώτημα για τα ποιοτικά στοιχεία του μέλλοντος. Έτσι ο χρόνος παρουσιάζει ορισμένα κομβικά σημεία, στα οποία δεν σημειώνεται απλώς η καμπή από το παλιό στο νέο, αλλά αναδύονται τα καινά στοιχεία. Και αφού έγινε λόγος για την ουτοπική συνείδηση, τότε το καινόν στο επίπεδο της συνείδησης παίρνει τη μορφή μιάς κοσμοθεωρίας σύμφωνα με τον Cosimo Quarta, της οποίας τα αντικειμενικά σημεία αναφοράς ανιχνεύονται τόσο στην πραγματική ιστορία όσο και στις τοποθετήσεις του συγγραφέα του εκάστοτε ουτοπικού έργου. Από την άποψη της μεθοδολογίας η ιστορική μέθοδος δεν καταργείται, αλλά ενσωματώνεται στην ιστορικο-ουτοπική προσέγγιση.

Ωστόσο η ουτοπία ως είδος λόγου με υπερλογοτεχνικούς προσδιορισμούς είναι ένας παράδοξος καθρέφτης, στον οποίο μπορούμε να ιδούμε τη ιστορία με αφετηρία το παρόν του συγγραφέα και την ιστορία με αφετηρία το παρόν του ερμηνευτή, και στις δύο όμως περιπτώσεις στην ενοποιητική ουτοπική αναφορά τους προς το μέλλον. Το παρόν δεν είναι πλέον το σφραγισμένο και κλειστό περίγραμμα του χρόνου, αλλά είναι ο ανοιχτός ορίζοντας του χρόνου. Συνεπώς μπορούμε να αναγνωρίσουμε ποιά είναι η κριτική διαφοροποίηση της *Ουτοπίας* του Morus από την εποχή της, ποιά είναι τα καινά στοιχεία που εισάγει και προς τα οποία προσβλέπει, ενώ επίσης μπορούμε να κατανοήσουμε ποιά από τα ιδεώδη που προβάλλει η *Ουτοπία* εξακολουθούν και στην εποχή μας να εντοπίζονται στη διάσταση του «μήπω Είναι».

Αν θέσουμε το ερώτημα για την ιδιόμορφη λογική με την οποία η ουτοπική συνείδηση αντιμετωπίζει την εξελισσόμενη κοινωνική και συγχρόνως ανθρώπινη πραγματικότητα μέσα στην ιστορία, τότε θα συναγάγουμε από την ερμηνεία του Cosimo Quarta το συμπέρασμα ότι η βασική κατηγορία της συγγενεύει με τη βασική κατηγορία της λογικής εν γένει και είναι το καθόλου. Αλλά αυτό το καθόλου δεν είναι ούτε τυπικό ούτε στατικό. Δεν είναι στατικό, γιατί προβάλλεται ως μετασχηματισμός αποσπασματικών στοιχείων, και δεν είναι τυπικό, γιατί αφορά στον εξανθρωπισμό της κοινωνικής ζωής, στην επικράτηση των αρχών της δικαιοσύνης και της ε-

λευθερίας για όλους τους ανθρώπους. Συνεπώς αυτό το καθόλου είναι και γενικό, είναι το ένα που ισχύει για όλους τους ανθρώπους, είναι η αναγνώριση του ανθρώπου, η οποία έχει πραγματικό νόημα μόνον ως αναγνώριση όλων των ανθρώπων. Αυτά τα στοιχεία που ανυψώνονται σε καθολικά και γενικά αιτήματα, διαφορίζονται κατά ποικίλους τρόπους από τον Cosimo Quarta, π.χ. ως πνεύμα της κοινότητας, ως αρχή της ειρήνης, ως απελευθέρωση.

Ο Cosimo Quarta ακολουθεί πιστά τις ερμηνευτικές αρχές τις οποίες έχει διατυπώσει ο ίδιος, και τις συνδέει με την επί μέρους ανάλυση των διαφόρων προβλημάτων. Σύμφωνα με τη μεθοδολογία του η ερμηνευτική προσέγγιση στην *Ουτοπία* είναι «μεικτόν γένος», καθόσον αυτή συνδυάζει την ιστορική μέθοδο σε όλες τις εκφάνσεις της και τη φιλοσοφική ανάλυση. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο συγγραφέας έχει αξιοποιήσει με κριτικό τρόπο την έως τώρα έρευνα για το έργο του Morus και για την ουτοπία ως λογοτεχνικό είδος, τα πορίσματα των ιστορικών και τα συμπεράσματα των φιλοσόφων. Ο ίδιος προσκαλεί σε μία ευτοπική ανάγνωση της *Ουτοπίας*, χωρίς όμως να παραγνωρίζει και τα δυστοπικά στοιχεία της *Ουτοπίας*.

Ο συνυπολογισμός των δυστοπικών στοιχείων γίνεται φανερός στον τρόπο με τον οποίο ο Cosimo Quarta ερμηνεύει τη θέση του Morus για τη δουλεία ή την αρνητική στάση του Morus απέναντι στην υποχρέωση ανοχής των αιρετικών και των αθέων στην ουτοπική πολιτεία. Ωστόσο ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι αυτά τα στοιχεία δεν αρκούν για να στηρίξουν μία δυστοπική ανάγνωση της *Ουτοπίας*. Κατά τη γνώμη του η *Ουτοπία* δεν προβάλλει μία κλειστή κοινωνία αλλά μία ανοιχτή κοινωνία που στηρίζεται στην ελευθερία και στην αναγνώριση του ανθρώπου. Αυτή η προτεραιότητα της ευτοπικής ανάγνωσης διέπει ολόκληρη την ερμηνεία, την οποία προτείνει ο Cosimo Quarta. Επί πλέον ο συγγραφέας προβαίνει συχνά σε σύγκριση της *Ουτοπίας* με άλλα κείμενα, όπως είναι π. χ. η *Πολιτεία* του Πλάτωνος, τα έργα του Machiavelli ή του Marx. Η κριτική στην εποχή μας είναι φανερή κυρίως σε αναφορά προς το πρόβλημα της ειρήνης. Ο συγγραφέας δέχεται ότι η *Ουτοπία* του Morus αποτελεί ένα από τα πρώτα αντιπολεμικά κείμενα της νεότερης εποχής και προβάλλει τη μετάβαση από τον πολιτισμό του πολέμου στον πολιτισμό της ειρήνης, μία μετάβαση που εξακολουθεί να αποτελεί και σήμερα αίτημα.

Πόσο στενή είναι η σχέση της *Ουτοπίας* του Morus αλλά και της ουτοπικής συνείδησης γενικότερα με την ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα γίνεται φανερό από τον τρόπο με τον οποίο ο Cosimo Quarta τελειώνει το βιβλίο του. Ο συγγραφέας συγκρίνει τη ρεαλιστική πολιτική του Machiavelli με την ουτοπία και διαπιστώνει ότι, ενώ η ρεαλιστική πολιτική στηρίζεται στην αύξηση της ισχύος του κράτους και καταλήγει στη

βία, η ουτοπική συνείδηση προβάλλει τον περιορισμό της ισχύος του κράτους και την αναγνώριση των ορίων του προς όφελος της ειρήνης. Και ο συγγραφέας φτάνει στο συμπέρασμα ότι οι πραγματικοί ρεαλιστές είναι οι ουτοπιστές, ενώ σε σχέση προς την ιστορία ο αληθινός ρεαλιστής είναι ο Morus και όχι ο Machiavelli.

Χωρίς αμφιβολία ο Cosimo Quarta έγραψε ένα βιβλίο με συνεπή επιχειρηματολογία και πλούσια τεκμηρίωση, το οποίο αποτελεί σημαντικό δείγμα ερμηνευτικής δεινότητας και φιλοσοφικής ανάλυσης. Το βιβλίο δεν αποτελεί μόνον ουσιώδη συμβολή στην έρευνα του στοχασμού του Morus, αλλά μας επιτρέπει να επανεξετάσουμε και τη σημασία της ουτοπικής συνείδησης για την εποχή μας.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ